

**ԹՈՒՐԵՐԵՆԻ ԿԻ ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ՀԱՂԿԱՊԻ
ԻՍԿԱՏԱԳՈՐԾԱՌՈՒԹԱՅԻՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ**

Ստորադասական շաղկապներն արտահայտում են կախյալ հարաբերություններ, կապում երկրորդական նախադասությունները գլխավորի հետ: Ժամանակակից թուրքերենի շարահյուսական շղթայում շաղկապավոր երկրորդական նախադասություններն ավելի հաճախ ձևավորում են շարահյուսորեն համարժեք դերբայական դարձվածներով:

Այնուհանդերձ, բանավոր խոսքում ավելի կիրառական են ստորադասական շաղկապները: Թուրքերենը, ինչպես նաև այլ թյուրքական լեզուները, ունի բարդ ստորադասական նախադասության երկու տիպ՝ *գլխավոր+ստորադաս* և *ստորադաս+գլխավոր*¹:

Թուրքերենի բանավոր խոսքում լայն կիրառություն ունի *ki* ստորադասական շաղկապը, որը այլ բառերի հետ միանալով՝ ստեղծում է նոր՝ կառուցվածքի տեսակետից բարդ շաղկապներ, ինչպես նաև մակբայներ՝ տեղի, ժամանակի (*bugünkü-այսօրվա, dünkü-երեկվա*): *Ki*-ն ավելանում է նաև սեռական և ներգործական հոլովներով դրված գոյականներին՝ *babanı ki, elinde ki*: Բուն թուրքերենում *ki*-ն ունեցել է երկու ձև՝ *-ki, -ki*: Օսմաներենում հանդես է եկել գրության մեկ տարբերակով, սակայն կարդացվել է ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի համաձայն²:

Ki շաղկապը թուրքերենում իրանական վաղ փոխառություններից մեկն է համարվում: Այս շաղկապի միջոցով նաև թուրքերենի նախադասությունների համակարգում ի հայտ եկան նախադասության բոլորովին նոր և օտար կաղապարներ, որոնք դարերի ընթացքում շատ արագ ամրագրվեցին և դարձան խոսակցական թուրքերենում ամենից կենսունակ և օգտագործվող նախադասության կաղապարածներից³:

¹ Кононов А., Грамматика современного турецкого литературного языка, Москва-Ленинград, 1956, с. 330.

² Cencan T., Dilbilgisi, İstanbul, 2001, s. 68.

³ Ergin M., Türk Dil Bilgisi, Sofya, 1967, s. 343.

Այն նաև կիրառական է աղբբեջաներենում և հիմնականում օգտագործվում է հարցական նախադասություններ կազմելիս, համարժեք է թուրքերենի *ya* հարցական շաղկապին: Օրինակ՝ *Hasta değıl ki? Kar ki yağmadı?*⁴: Եթե վերածենք ժամանակակից թուրքերենի, կունենա հետևյալ պատկերը՝ *Hasta değıl ya?-(Հիվանդ չէ՞: Kar ki yağmadı?- Չյուն չտեղաց*:

Իրանական լեզուներից փոխառյալ այս շաղկապն օգտագործվում է նաև երկու նախադասություններ կապելու համար, որի արդյունքում ծնավորում է բարդ ստորադասական նախադասություն՝ հետևյալ կաղապարով՝ գլխավոր նախադասություն +*ki*+ ստորադասական նախադասություն⁵:

Այս կաղապարը բնորոշ է հնդեվրոպական լեզուներին, իսկ դրա արտացոլումը թուրքական լեզուներում բացատրվում է իրանական շարահյուսության ազդեցությամբ:

Կի շաղկապը նախադասության շղթայում ծնավորում է հետևյալ հարաբերությունները՝

1. Որոշիչ երկրորդական նախադասություն՝

Օրինակ՝ *Ben bir yolcuym, ki develerimin yanında sallanan tulumlar içinde bir damla su kalmadı.*

Ես ճամկորդ եմ, որի՝ ուղտերի կողքերից կախված տիկերում ոչ մի կաթիլ ջուր չմնաց:

2. Ուղիղ խնդիր երկրորդական նախադասություն

Օրինակ՝ *Birdenbire anladım ki o bana anam kadar yakındı.*

Հանկարծ հասկացա, որ նա ինձ մորս չափ հարազատ է:

3. Նպատակի պարագա երկրորդական նախադասություն⁶

Օրինակ՝ *Vapur Çanakkaledede durmadı ki çıkayım.*

Նավը Դարդաննելում չկանգնեց, որ իջնեմ:

4. Ժամանակի պարագա երկրորդական նախադասություն

Օրինակ՝ *Bir senedir ki ne güzel annemi, ne kardeşlerimi gördüm.*

Մեկ տարի է, ինչ չեմ տեսել ո՛չ գեղեցիկ մորս, ո՛չ էլ եղբայրներիս:

5. Պատճառահետևանքային երկրորդական նախադասություն⁷

⁴ Նույն տեղում, էջ 342:

⁵ Кононов А., Грамматика современного турецкого..., с. 544.

⁶ Նույն տեղում, էջ 425:

⁷ Նույն տեղում, էջ 425:

Օրինակ՝ *Genç kız da onu görmüş olacak ki uzaktan şemsiyesini sallıyordu.*

Երիտասարդ աղջիկը նույնպես պետք է որ տեսած լիներ նրան, քանի որ հեռվից թափահարում էր իր անձրևանոցը:

Եթե վերոհիշյալ գործառույթներում *ki* շաղկապը հանդիսանում է - **dik**, -**acak** գործողության անուններով ձևավորվող կառույցների քերականական հոմանիշ, որոնք հայերեն են թարգմանվում դերբայական դարձվածների միջոցով, ապա պատճառաբանական քային հարաբերություն արտահայտելիս, որի դեպքում գլխավոր նախադասությունում ամկա են **öyle** - այսպես, **o kadar** - այդ չափ, **o derece** - այն աստիճան բառերը, իսկ ստորադասականում **bile** - նույնիսկ բառը, որպես կանոն, *ki* շաղկապը ոչնչով չի փոխարինվում:

Օրինակ՝ *Gece öyle sıcak ki uyumak kabil değil.*

Գիշերն այնքան շոգ է, որ քնելն անհնար է:

Ben bugün düğünde öyle güzel kız gördüm ki tarif edemem.

Ես այսօր հարսանիքի ժամանակ այնպիսի գեղեցիկ աղջիկ տեսա, որ նկարագրել չեմ կարող:

6. Պայմանի պարագա երկրորդական նախադասություն

Օրինակ՝ *Fakat ne yapayım ki azat edecek ne kölem var, ne de cariye.*

Ես ինչ անեմ, եթե ո՛չ ստրուկ ունեմ ո՛չ էլ ստրկուհի, որոնց հնարավոր կլիներ ազատել:

Ինչպես նշեցինք, *ki* շաղկապը կարող է հանդես գալ տարբեր շաղկապների հետ միասին՝ ստեղծելով նոր շաղկապական կառույցներ⁸:

Այսպես՝ *oysaki* - այնուամենայնիվ, այն դեպքում երբ, *halbuki* - այնուամենայնիվ, *mademki* - քանի որ, *sanki* - կարծես, *şöyle ki* - հատկապես, այսպիսով, *yeter ki* - բավականին, *demek ki* - նշանակում է և այլն:

Oysaki (այնուամենայնիվ) - ձևի և կառուցվածքի տեսանկյունից *oysa* շաղկապը ածանցավոր է, իսկ *oysaki* - ին խմբավորված շաղկապներին է պատկանում, այն ձևավորվել է *ki* շաղկապի համադրման արդյունքում: Օրինակ՝ *Ergin çok güzel piyano çalıyor, oysa dört yaşında.* - Երգիւնը շատ լավ դաշնամուր է նվագում՝ չնայած չորս

⁸ Hengirmen M., Türkçe Dilbilgisi, İstanbul, 1999, s. 98.

տարեկան է: **Sınavlarda başarılı olamadım, oysaki çok çalışmışım.**-
Քննություններում հաջողության չհասա, թեև շատ էի աշխատել:

Öyle ki (այդ պատճառով) - նախադասություններն արտահայտում են հետևանք:

Yüzü bembeyaz oldu. Öyle ki bir an ölecek sandım.- Դեմքը սիւի - սպիտակ էր, այդ պատճառով մի պահ կարծեցի՝ կմահանա:

Halbuki (թեև, այն ժամանակ, երբ, այն դեպքում, երբ⁹) - Նախադասությանը հաղորդում է պարզաբանում, արդյունք, հստակեցում է մտցնում նախադասության մեջ: Այս շաղկապը նույն իմաստն ունի, ինչ **oysa, oysaki** (այնուամենայնիվ, թեև) բառերը: Արտահայտում է, միևնույն ժամանակ...երբ, այն դեպքում ...երբ, թեև իմաստները, բայց ոչ ժամանակային, այլ հակադրման ընկալմամբ: Ձևի և կառուցվածքի տեսանկյունից խմբավորված շաղկապներին է պատկանում և ձևավորվել է **ki** շաղկապի համադրման արդյունքում: Արտահայտում է նաև հակասման հարաբերություն:

Օրինակ՝ **Yapraklar nedense sararmamıştı, halbuki artık sonbahar gelmişti.** Զգիտես ինչու տերևները չէին դեղնել այն դեպքում, երբ արդեն աշուն էր եկել:

Madem (ki) (քանի որ)-ներհակական պատճառական շաղկապ է, ունի քանի որ իմաստը: Ձևի և կառուցվածքի տեսանկյունից խմբավորված շաղկապներին է պատկանում և ձևավորվել է **ki** շաղկապի համադրման արդյունքում:

Օրինակ՝ **Mademki beni dinlenmiyorsun, ben de bir daha konuşmam.** Քանի որ ինձ չես խում, ես էլ այլևս չեմ խոսի:

Taki (որպեսզի)-ստորադասական շաղկապը թուրքերենում ներթափանցել է իրանական լեզուներից, օգտագործվում է ստորադասական նախադասության ստորոգյալի հետ, որն արտահայտվում է իրամայական և ըղծական եղանակներով: Ժամանակակից թուրքերենում այս շաղկապը հազվադեպ է օգտագործվում:

Օրինակ՝ **Açık söylüyorum taki herkes anlasın.** Ես պարզ եմ խոսում, որպեսզի բոլորին հասկանալի լինի:

Demek ki - ուրեմն, հետևաբար-նախադասություններին հետևանք և պատճառ է հաղորդում, **Çok para haracıyor diyorsun, demek ki çok kazanıyor.**

⁹ Щека Ю., Практическая грамматика турецкого языка, Москва, 2007, с. 331.

Եթե ասում ես, որ շատ փող է ծախսում, ուրեմն շատ է վատտակում:
Farzet ki - ենթադրենք-նախադասությանը հաղորդում է պայման,
հետևանք:

Farzet ki ıssız bir adada tek başına kalmışsın, ne yapardin?

Ենթադրենք անմարդաբնակ կղզում մեն-մենակ մնայիր, ի՞նչ կլիներ:

Gel gör ki...-արի ու տես, որ...

Շաղկապում է նախադասություններ՝ նրանց հաղորդելով արդյունք,
պարզաբանում: **"Gel gör ki sular batıya akarlar"**- Արի ու տես, որ
ջրերն արևմուտք են հոսում:

Kaldı ki - (բացի այդ, ավելին) - նախադասությանը տալիս է
պատճառահետևանքային հարաբերություն: **Kaldı ki ben sana söz de
vermemiştim. Uçtuysun bu evden** ինչու էլ չեմ տվել:

Nasıl ki - (այնպես, ինչպես) - նախադասության մեջ արտահայտում
է անհամաձայնություն, պատճառ, հետևանք: **Ben bir şey duymadım,
nasıl ki siz de duymamışsınız.**-Ես մի բան չզգացի, այնպես ինչպես
դուք չեք զգացել:

Ne var ki - (բայց, սակայն) - **"Fakat", "ama"** շաղկապների նման
նախադասություններին հակառակ իմաստ է հաղորդում: **Çok zeki ne
var ki çok da tembeldir.** Շատ խելացի է, բայց շատ էլ ծուլ է:

Ավելացնենք, որ հայերենի Համշենի և Պոլսի բարբառները
փոխառել են **ki** շաղկապը, «թե, որ, որպեսզի» իմաստներով:

Ամփոփելով նշենք, որ թուրքերենի **ki** ածանցը, փոխառվելով
իրանական լեզուներից, ժամանակակից թուրքերենում շարունակում է
լայն կիրառություն ունենալ հատկապես խոսակցական լեզվում և
բարբառներում: Այն շարահյուսական շղթայում իրար է շաղկապում
որոշիչ երկրորդական, ուղիղ խնդիր երկրորդական, նպատակի
պարագա, ժամանակի պարագա, պատճառահետևանքային
երկրորդական նախադասություններ:

KNARIK MIRZOYAN, LUSINEH SAHAKYAN

SEMANTIC-FUNCTIONAL MANIFESTATIONS OF THE TURKISH SUBORDINATE CONJUNCTION *Kİ*

In the modern Turkish language, the subordinate conjunctions express dependent relations, connecting the secondary clauses with the principal clause. The conjunction *Ki* in Turkish is an old borrowing from Iranian. As such, it has

been widely used in modern Turkish, particularly in the vernacular and dialects. In the syntactic chain, it connects attributive clauses, subordinate clauses of direct object, purpose, time, cause with each other.